

DESSEWFFY TIBOR

Politológusok és agytrösztök

Csizmadia Ervin cikkében két dologgal foglalkozik. Egyrészt igyekszik bemutatni az agytrösztöket a magyar olvasóknak, meghatározni a sajátos intézmények fogalmának funkcióit, és ismerteti kialakulásuk történetét. Munkájának második részében az előbbieken vázolt think-tank fogalom magyarországi adaptációjára tesz kísérletet, abból az előfeltevésekből kiindulva, hogy az 1998-as választási eredmények kialakulásában kulcsszerepet játszottak a hazai agytrösztök. Könnyű megjósolni, hogy a második rész vált majd ki nagyobb felhördülést.

Az első résszel kapcsolatos marginális megjegyzéseim inkább a szerző által tervezett átfogó, empirikus kutatáshoz kötődve vetnek fel szempontokat, kevésbé tekinthetők a tanulmányban foglaltak bírálatának.

1. Nem kívánom kritizálni azt a perspektívát (amelyet általában én is hasznosítok), amelynek megfelelően az elemzők angolszász, elsősorban amerikai példákat és analógiákat használnak a hazai politikai jelenségek, történések értelmezésére. Miközben nagyra tartom a dolgozat első részében közölt ismeretanyagot, csak jelzem, hogy éppen a kérdésfeltevés, vagyis a hazai agytrösztök mozgásterének feltérképezése miatt lenne érdemes a klasszikusnak nevezhető angolszász példák mellett a kisebb, fejletlenebb stb. országokban működő szervezetekkel is megismerkedni. Akármilyen lesz a hazai agytrösztök alakulóban levő struktúrája ugyanis, vélhetően közelebb lesz az utóbbi példákhoz, mint az előbbiekéhez.

2. Nyilvánvalóan túlfeszítené e szerény hozzászólás kereteit, ha a társadalomtudományi definíciók mibenlétéről és funkcióiról kezdenék el értekezni. Csizmadia meghatározását elfogadhatónak tartom. Annál is inkább, mert a szerző maga is hangsúlyozza, hogy „korántsem definícióigényű fogalmi” körülírást ad (*Politikatudományi Szemle*, 1998. 4. 7). Úgy vélem azonban, hogy a meghatározás egyik eleme, az „intellektuális függetlenség” ezzel együtt is aggályos. Nem csak azért, mert ez viszonylag nehezen operacionalizálható fogalom. Biztos lesznek olyanok – sőt a vá-

lasztások utáni hangoskodásra visszagondolva mondhatjuk azt is, voltak olyan politológusok – akik például még a hazai agytrösztök példájaként emlegetett Századvégnek és az intézmény vezetőjének intellektuális függetlenségét is kétségbe vonták.

Magam azonban ezzel kapcsolatban fontosabb problémának tartom, hogy a kritérium tarthatatlansága rávilágít arra, amire már az előbb is utaltam, vagyis hogy az agytrösztök empirikus valósága jóval sokszínűbb, mint azt az egyneműsítő elnevezés alapján gondolnánk. Vannak olyan agytrösztök, amelyek intellektuálisan függetlennek tekinthetők – akár-hogyan definiáljuk is a meghatározásnak eme elemét – és vannak, amelyek nem. Persze lehet, hogy félreértem a helyzetet, mivel Csizmadia szerint „az agytrösztök alapismérve, hogy kutatásokat folytatnak, de nem abban a dimenzióban, amelyben az akadémiai kutatók, azaz a leg-ritkább esetben törekszenek új tudományos eredmények »termelésére«, céljuk sokkal inkább közpolitikai jellegű kutatások folytatása. Mindebből az is következik, hogy bár a think-tank szervezetek munkatársai tudományos jellegű kutatásokat végeznek és clemzéseket publikálnak, nem tekinthetők a tudományos közösség részének.” (4.)

Meglepő fordulata ez a tanulmánynak, mivel, mint az látható, ebben a részben az intellektuális függetlenséget az akadémiai szereplőkhöz képest határozza meg a szerző – amely viszony tisztázása kétségkívül fontos feladat lenne. Am a tanulmány további részében az intellektuális függetlenség a köznap értelemben, vagyis a politikától való függőség/függetlenség értelmében szerepel. A lényeg mégis az, hogy akár az agytrösztök-politika, akár az agytrösztök-akadémiai szereplők viszonyát nézzük, a helyzet annyira sokszínű, hogy aligha lehet kategorikus, egyértelmű állításokat tenni. Talán szerencsésebb lenne, ha e két viszonyt olyan dimenziókként képelnénk el, melyek valamely pontján elhelyezhetők az egyes intézmények – igaz, ebben az esetben az intellektuális függetlenség már inkább az elemzés, mintsem a meghatározás része lenne.

Egyetérték Csizmadia Ervinnel akkor, amikor az agytrösztök szerepének fontosságát hangsúlyozza az angol választási eredményekkel vagy egyáltalán a modern nyugati demokráciákkal kapcsolatban. Ehhez persze nem kell különösebb merészség.

Az agytrösztök létrejöttének szükségességét, szerepüket és jelentőségüket is magyarázhatjuk azzal a szervezeti differenciálódással, amelyet a szociológiai tankönyvek a funkciók komplexitásának növekedése kapcsán írnak le. Ebben az értelmezési keretben az új, különálló intézményi szereplők, az agytrösztök megjelenése annyiban indokolt, hogy olyan feladatok és funkciók jelennek meg, amelyeket a „hagyományos főszereplők”, a politikai pártok már nem akarnak vagy nem tudnak ellátni. Melyek ezek a feladatok?

A) Intellektuális-ideológiai munka. Ez nemcsak az ideológiai öndefinícióval kapcsolatos munkálkodást jelenti, hanem annak lebontását az egyes részterületek stratégiai értékeinek kijelölésével és megfogalmazásával.

B) Döntés-előkészítés. Ez a morózus terminus a legváltozatosabb háttér munkát jelöli – a számszerű adatok összegyűjtéstől az esetleges vá-

lasztási jelszavak teszteléséig. (Az *A* és a *B* kategória köze esik a beszéd-írás, ami adott esetben szintén a think-tankek funkciója lehet.)

C) Napirend-kijelölés és klímateremtés. A közéleti diskurzusban való szakértői részvétel, a médiában való megjelenés, a párt szempontjainak, értékeinek, nézeteinek hangoztatása (mint arra már utaltam: váltakozó függetlenséggel).¹

Ha főleg időnkben önmagunkat fogalmi rendszerek felállításával akarjuk szórakoztatni, akkor azt mondhatjuk, hogy az intézményi differenciálódást, az agytrösztök kialakulását a politikai pártok négyféle hiánya indokolja: 1. a szimbolikus tőke, 2. a szaktudás, 3. az energia, 4. a pozíció hiánya.

Általánosságban tehát azok a funkciók hívják életre az agytrösztöket, amelyeket a politikai pártok nem tudnak vagy nem akarnak ellátni. Emellett azonban nyilván vannak olyan sajátosságok, amelyek az egyes helyzetekben speciális jelentőségre tesznek szert.

Bár nem végeztem átfogó kutatásokat e témában, úgy vélem, az USA-ban a hetvenes–nyolcvanas években a republikánus jobboldali agytrösztök létrejöttét részben magyarázta az a stratégiai cél, hogy ellensúlyt teremtsenek az egyetemek – és részben alapítványok – világában uralkodó erőteljes baloldaliságnak.

Az agytrösztök szerepe a magyar politikai életben a differenciálódás fogalmi keretében úgy írható le, hogy a csökevényes, kezdetleges helyzetet magyarázza, hogy bár az elkülönülő szerepek, funkciók iránti igény lassacskán artikulálódik, az intézmények még nem jöttek létre. Vagyis nem éppen egyszerű a szerző feladata, amikor azt próbálja bizonyítani, hogy ezek a kvázi, informális, kialakulatlan agytrösztök, pontosabban jobboldalon való koncentrációjuk jelentősen befolyásolta a választások kimenetelét. Ennek az állításnak a mérlegelését olyan tényező is nehezíti, amely a hazai politikatudomány tágabb értelemben is komoly problémájára világít rá. Azt hiszem, nincs a világon olyan ország, ahol a politikus és tanácsadói viszonya teljességgel feltárt, reflektorok fényében pompázó lenne, hiszen a viszony lényegéhez tartozik az exkluzivitás, a bizalom és sokszor a titkosság is. Ráadásul nálunk további tényezők is nehezítik azt, hogy tisztán lássunk. Nevezetesen az, hogy Magyarországon – és felteszem, nincs ez nagyon másként a régió többi országában sem – igencsak sajátos a kutatók és a kutatási tárgy viszonya. Ennek a sajátosságának számos oka lehet: a politikai kultúra furcsaságai, a nyilvánosság működészavarai, vagy egyszerűen csak a demokratikus politikai tradíciók hiánya. Nálunk még a másutt megszokottnál is kevesebb információ érhető el a pártok és háttérintézményeik kapcsolatáról. Nincsenek memoárok, megbízható nyilvános beszámolók, tényfeltáró riportok, így nemcsak abban nehéz állást foglalni, hogy egy adott intézménynek pontosan mire terjedt ki a befolyása, de gyakran még azokat a szervezeti vagy egyéni szereplőket sem ismerjük, ismerhetjük, akik szóba jöhetnek mint a politikai döntések befolyásolói, előkészítői. Ezekkel az információkkal elsősorban a bennfentesek rendelkeznek. Nem állítom, hogy ezen ismeretek megszerzéséhez a politológusnak „szakértelová” kell válnia, vagy teljesen fel kell adnia függetlenségét, de a nem nyilvános infor-

mációk megszerzésére irányuló erőfeszítés nem szükségszerűen esik egybe azzal, amit társadalomtudományi kutatásként ismerünk. A probléma az, hogy a tanácsadói háttérintézményi kör szereplőinek nem is áll érdekükben, hogy megmutatkozzanak. A közhangulatban a „politika zsoldjába szegődőket” sújtó általános megvetés mellett a politikai szerepet vállaló értelmiségieknek számolniuk kell a másik oldal „betartásai-
val” is. Nemrégiben a Krausz Tamás (ELTE BTK) egyetemi tanári kinevezése körüli affér mutatott rendkívül lehangoló példát arra, hogy miként is büntetik, akár egyetemi körökben is azt, akire rászárad a politikai szerepvállalás bélyege. További nehézséget jelenthet, hogy ha valakinek sikerül az egyik politikai csoport háttérintézményeinek működéséről információkat szereznie, ezzel együtt nő a valószínűsége annak, hogy a többi párt egyre szűkszavúbb lesz az irányába. Hangsúlyozom, ezzel nem a hazai agytrösztök, politikai háttérintézmények feltérképezését célzó kutatás szükségességét kérdőjelezem meg, csak egy nehezen megkerülhető problémára szeretném felhívni a figyelmet.

Ezen optikai (vagyis a láthatóság/láthatatlanság kérdésköréhez kapcsolódó) kérdések miatt aligha lehet ma tudományos megalapozottsággal, empirikus tesztekkel megerősített állításokat tenni a hazai agytrösztök választási küzdelemben vitt szerepéről.

Visszatérve az 1998-as kampányhoz, más kérdés, hogy a Fidesznek alapvető politikai érdeke volt, hogy a *Kormányzás 2000* program léte (de nem a tartalmának), valamint a *Századvég*nek minél nagyobb nyilvánosságot biztosítson. Ugyan nem tudjuk, hogy mi volt e háttérkutatások valódi hozadéka, de már a tudományos háttér létezésének pusztá ténye is segített elhíttetni, hogy van másik alternatíva, és hogy „a szakértelem fogalma nem kapcsolható kizárólag – mint azt maguk hirdetik magukról – a kormánypártokhoz” (22).

Nem hiszem, hogy túl sokan lennének, akik tudnák, hogy valójában pontosan mit is tartalmazott a *Kormányzás 2000* kutatás, és az eredményekből mit és hogyan hasznosítottak Orbánék.

Mégis elfogadhatónak tartom Csizmadia azon tézisét, hogy a Fidesz tőkét kovácsolt abból, hogy sikeresebben alkalmazta és szervezte meg saját háttérintézményei munkáját, mint a volt kormánypártok.

Azt hiszem, koncepcionális baklövés is közrejátszott abban, hogy az SZDSZ hagyta elsorvadni az 1994-ig sikeresen működő Politikai Tanulmányok Intézetét, illetve hogy az MSZP olyan háttérintézményei, mint a TREND vagy a Politikatörténeti Intézet, ha léteztek is, nem álltak elő a nyilvánosságot különösebben megrázó teljesítményekkel (bár, mint ezt most már az unalomig ismételtetem, valós súlyukat és szerepüket a kívülállónak nehéz megítélnie).

Ha jól érzem, akkor ezen intézmények leépítése annak a téves koncepciónak volt a része, hogy az információ összegereblyezésével és a politikai döntés-előkészítéssel járó babramunkát a miniszteri apparátusok majd elvégzik. Ez a feltételezés legjobb esetben is csak részben igazolódott. Természetesen az egyes területekhez kapcsolódó szakmai, szakértői előkészítésben a miniszteri apparátus és a szakbürokrácia felhasználható. Azonban, mint ezt fentebb láthattuk, az agytrösztöknek vannak

olyan feladataik, amelyeket nemigen lehet hatásköri karambolok vagy illetékességi hiányok nélkül rálőcsölni egy szakapparátusra.

(A kampány során ebből kisebb botrány is kerekedett, mikor kiderült, hogy az Orbán–Horn-vita előtt a MEH munkatársai folytattak sajtófigyelést a Fidesz-ellenes stratégia kidolgozásához.)

Az illetékességi és hatásköri összeütközés mellett azonban vannak kompetencia-problémák is, hiszen a döntés-előkészítés vagy a szimpla adatgyűjtés funkciói elvileg a miniszteri apparátusokra testálhatók, ám ideológiai feladatokkal, különösen az agenda- és klímaalakítással már kár lenne köztisztviselőket zaklatni, mivel erre nem terjed ki a képzettségük. De említhetnénk a párton belüli ellenzék legyűrését célzó, illetve a párton belüli előzést szolgáló anyagok, koncepciók és javaslatok készítését is (erre a funkcióra Thatcher Konzervatív Párton belüli karrierje kapcsán Csizmadia is utal). A miniszteri bürokrácia erre sem a legmegfelelőbb struktúra. Nem állítom, hogy ezeket a feladatokat más szereplők, esetleg más szervezeti formában nem láthatják el, de azt igen, hogy erre az agytrösztök ideálisak. Ebben az értelemben a mindenkori ellenzék helyzeti előnyben van, hiszen nem kell az állami bürokrácia pártcélú felhasználására irányuló csábításnak ellenállnia.

Azt azonban nem állítom, hogy a hazai agytrösztök alulfejlettségének az az oka, hogy a think-thankok feladatkörét a politikai szereplők még nem ismerték fel. Itt valószínűleg fontosabb ok a pártfinanszírozás megoldatlansága, az, hogy a pártoknak nincsenek anyagi eszközeik színvonalas háttérintézmények fenntartására. Így, azt hiszem, még jó ideig minden marad a régiben. Hiszen eddig is volt döntés-előkészítés, koncepciógyártás, írtak beszédeket a politikusoknak, és készítettek háttéranyagokat. Ezeket a feladatokat azonban az egyes pártok általában gebinbe adták – a szimpatizánsokat pedig csak a lelkesedés fűtötte: a nem tervszerűen végzett munkájukkal nem kellett senkinek sem elszámolniuk. Ennek során lehettek meggyőző, bájos felvillanások, de megkockáztatható, hogy ennek a munkának a színvonala még nagymértékben emelhető lenne. E színvonalemelés útjában a politikai akarat hiánya mellett, sőt talán azt megelőzően, a tőkehiány áll.

Összefoglalva: a hazai agytrösztök szervezetileg alulfejlettek, kialakulatlanok. Vizsgálatukat megnehezíti, hogy a helyzetből fakadóan a megrendelőknek és az intézményeknek sem érdekük, hogy kapcsolatuk jellege, mélysége és részletei nyilvánosságra kerüljenek. Ennek ellenére a politikai szféra professzionalizálódása szempontjából örvendetes lenne a minőségi agytrösztök számának szaporodása. Tudományos szempontból csak üdvözölhetjük azt a kutatást, amely eme, ma még többnyire csak „proto” formában létező intézmények működését tárná fel.²

JEGYZETEK

- ¹ A magam részéről tehát a szerző által említett tagtaborzást nem sorolnám ide, de ez részletkérdés.
- ² Mindazonáltal a tanulmányban az a típushiba található, amely jellemző azokra a kutatókra, akik valóban eredeti, konceptuális találmány alkalmazására törekcsenek. Nevezetesen – az előbbi optikai nehézségektől talán nem függetlenül –, mintha a szerző kissé tágan húzná meg a fogalom értelmezési tartományának határait, és olyan jelenségeket is a főtézishez rendel, amelyeket egyéb változók jobban magyaráznak. Ez legtisztábban talán „a Fidesz think-tank szervezetek funkciói” című részben mutatkozik meg, ahol egyrészt az agytrösztök már megsokszorozódnak, és olyan alakzatok is megjelennek köztük, mint a „széles értelemben vett Fidesz think-thank szervezetek (háttérintézmények, értelmiségi körök, sajtó, média)” (21). E kitágított agytrösztfogalom eredményeképp az itt felsorolt funkciók is túlterjednek a korábban ismertetett agytrösztfunkciókon.

Ezt valószínűleg Csizmadia is érezhette, és talán ezért fejezi be tanulmányát, az agytrösztök témájától némiképpen független – bár igen fontos – kérdésnek, a politikai gyenge kötések szerepének tárgyalásával. Meggyőződésem, hogy Csizmadia Ervinnek igaza van akkor, amikor a Fidesz győzelmének okai között kiemelt jelentőséget tulajdonít a gyenge kötéseknek, illetve annak az intézményi hálózatnak, amely lehetőséget és színteret biztosított e kötések kialakulására. (Érdekes kutatási kérdésnek tartanám annak vizsgálatát, hogy miként terjeszkedett ez az intézményi háló, illetve miként növelte, befolyásolta a hálózathoz nem tartozók pártszimpátiáit.) Nem zárom ki, hogy egy agytröszt adott esetben ilyen funkciókat is elásson, de ismereteim szerint idehaza még a Századvég Kutatási Központ sem szervezett olyan nyilvános rendezvényeket, amelyek a gyenge kötések szaporították. (Tudom, hogy némileg problematikus különválasztani a Századvég Főiskolát a Századvég Kutatási Központtól. Mégis az utóbbit kell agytrösztnek tartanunk.) Vagyis érzésem szerint a gyenge kötések szerepének vizsgálata inkább egy másik kutatás tárgya lehet.